

nımla beraber ödemeyi durdurdu. Bunun üzerine Dayı Hüseyin Paşa, kendisine borcu olan ve tebaası durumunda bulunan bu tüccarların hakkını almak için harekete geçti ve bazı Fransız gemilerine el koydu. Bu şekilde iki ülke arasında fiili gerginlik başladı. 29 Nisan 1827 günü Dayı Hüseyin Paşa, borçları tartıştığı Fransız konsolosu Pierre Deval'in yüzüne elindeki yelpaze ile vurunca bunu hakaret sayan Fransa ile Cezayir arasındaki ilişkiler kesildi ve düşmanlığa dönüştü. Bu olayı bahane eden Fransa önceden planladığı harekâtı başlatarak 16 Haziran 1827'de Cezayir'e savaş ilân etti ve büyük bir donanma ile Cezayir sahillerini abluka altına aldı. Ağustos ayında ise Osmanlı Devleti'ne durumu bildiren ve dayıyı cezalandırmak için izin isteyen bir nota verildi. O sırada Yunan isyanıyla uğraşmakta olan Bâbiâli, İngiltere'nin de isteğiyle arabulucu olarak Tâhir Paşa'yı Fransızlar tarafına gönderdi. Fransızlar Tâhir Paşa'nın gemisine el koyarak paşayı Toulon'a götürdüler. Bâbiâli, Cezayir'in Fransızlar'a karşı tek başına savaşılabilecek kadar güçlü olduğunu düşünüyor ve savaşa fiilen karışmak istemiyordu. Esasen Cezayir'e kuvvet gönderme imkânı da yoktu. 20 Ekim 1827'de İngiliz, Fransız ve Rus ortak donanması Navarin'de Osmanlı donanmasını yaktı, Fransa Mora'ya asker çıkardı. Ertesi yıl Osmanlı-Rus savaşı başladı.

Fransa bu avantajlı durumuna rağmen Cezayir'i hemen işgal edemedi. 1830'a gelindiğinde ciddi bir iç bunalım yaşayan Fransa hükümeti, kamuoyunun dikkatini dışarı çekmek ve prestij kazanmak için 14 Haziran 1830 tarihinde Cezayir'e General Bourmont kumandasında büyük bir donanma ve 37.000 kişilik yeni bir kuvvet gönderdi. Bu takviye kuvvetiyle Fransızlar Cezayir'e çıktılar ve 5 Temmuz 1830 günü Cezayir şehri işgal ettiler. Fransızlar'ın ilk işi, yerli ahaliyi daha kolay idare edebilecekleri düşüncesiyle Türk unsurları ihraç etmek oldu. Bununla beraber Cezayir'in bütününe ele geçirmeleri, Emîr Abdülkâdir kumandasındaki direnişçilerin yenilmesi kadar sürdü (1847). Osmanlı hükümeti işgali protesto etmekle yetindi. 1847'de Fransız işgalini tanıyarak Cezayir üzerindeki haklarının sona erdiğini ilân etti.

Cezayir'de Türk hâkimiyeti devrinin iç teşkilâtlanma açısından "karanlık" bir dönem olduğu ve Türkler'in genelde idareleri altına aldıkları yerleri geliştirme

düşüncesine sahip olmadıkları şeklinde bazı araştırmacıların ileri sürdükleri iddialar (bk. *EI²* [İng.], I, 367-370), Osmanlı arşiv kaynaklarının yeterince incelenmediğini veya konuya maksatlı yaklaşıldığını göstermektedir. Zira ırkçılığa dayanan ve kendi kültürünü empoze eden Fransız sistemiyle mahallî kültürlerin gelişmesine yardımcı olan ve yönetimi altındaki bölgelere idarî özerklik tanıyan Osmanlı sisteminin karşılaştırılması halinde Türk devrinin ne ölçüde âdil olduğu açık bir şekilde ortaya çıkacaktır. Cezayir'in Türk döneminde en müreffeh ve medenî asırlarını yaşadığını eldeki kaynaklar göstermektedir.

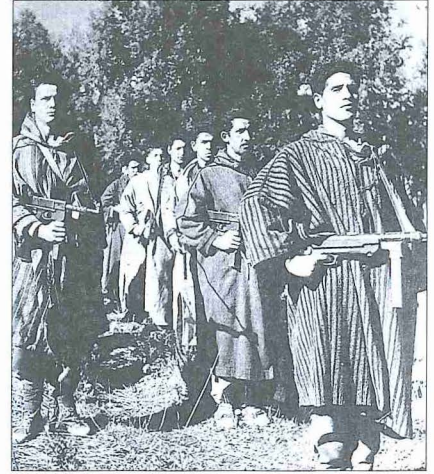
BİBLİYOGRAFYA :

Vâsıf, *Tarih* (İlgürel), s. 202-207; a.mlf., *İspanya Sefâretnâmesi*, Fâtih Millet Ktp., nr. 818, 630/2, vr. 13^a; E. Plantet, *Correspondance des Deys d'Algér avec la Cour de France*, Paris 1889; A. Semih İlter, *Şimali Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936, I, 65-221; II, 1-115; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 363-372; III/2, s. 293-305; IV/2, s. 247-258; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 122-124; Ercüment Kuran, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, İstanbul 1957, s. 3-12; a.mlf., "Fransa'nın Cezâyir'e Tecâvüzü, 1827", *TD*, sy. 3 (1953), s. 56; Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Erzurum 1970, tür.yer.; W. Spencer, *Algiers in the Age of the Corsairs*, Oklohama 1976; A. C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the 16 th Century Ibero-African Frontier*, Chicago 1978; J. M. Abun-Nasr, *A History of the Maghrib*, Cambridge 1980, s. 159-201; Feridun Emecen, "Kanunî Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, XI, 348-355; Rifat Uçarol, "Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu", a.e., XI, 387-391; F. Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (trc. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1989-90, I-II, bk. İndeks; Zakiya Zahra et Naïma Bouhamchouche, "L'Arrivée des Ottomans en Algérie", *Studies on Ottoman Diplomatic History V.* (ed. Selim Deringil — Sinan Kunalralp), İstanbul 1990, s. 17-25; G. Yver, "Cezayir", *IA*, III, 136-139; *TA*, X, 302-305; M. Emerit — M. Colombe, "Algeria", *EI²* (İng.), I, 367-370; Şerafettin Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa", *DİA*, V, 65-67.

KEMAL KAHRAMAN

4. Sömürge Dönemi. Fransız kuvvetlerinin Cezayir'de yerleşmeleri ve ülkenin tamamında hâkimiyet kurmaları kolay olmadı. Hem yerli halk hem de Osmanlı kuvvetleri uzun süre işgalcilere karşı direndiler. Dayı Hüseyin Paşa'nın teslim olmasından sonra ülkenin batısındaki kabileler Emîr Abdülkâdir'in etrafında toplanıp onu sultan ilân ederken (1832) doğuda da Kostantine Emiri Ahmed Bey mücadeleyi bırakmadı. 1830 Temmuz-

Millî Kurtuluş Ordusu mensubu bir grup mücahid

nun sonlarına doğru Fransa'da Kral X. Charles idaresinin çökmesi işgal sürecinin durmasına sebep oldu. Daha sonra yeni kral L. Philippe ilk yıllardaki kararsız tutumunu bırakarak burayı ele geçirmeye karar verdi ve Fransız Kuzey Afrika Genel Valiliği'ni kurdu (22 Temmuz 1834). 1840 yılına kadar "sınırlı işgal" politikası takip eden ve yalnız başlıca şehirlerle iktidar noktalarını ele geçiren Fransa'nın hâkimiyeti ülkenin daha çok kıyı kesiminde görülüyordu. Buraya tayin edilen ilk genel vali Mareşal Kont B. Clausel, Ahmed Bey ve Emîr Abdülkâdir'le mücadele ettiyse de pek başarı kazanamadı. 1835'te Emîr Abdülkâdir'in merkezi Maasker'i ele geçiren Fransız kuvvetleri Kostantine'de Ahmed Bey'in karşısında mağlûp oldular (1836) ve büyük kayıplar verdiler. Arkasından da Emîr Abdülkâdir, General Bugeaud kumandasındaki Fransız kuvvetlerini yenilgiye uğratarak antlaşmaya zorladı. Böylece Emîr Abdülkâdir'in ülkenin batısıyla güneyindeki hâkimiyetini ve silâhlanmasını kabul ve teyit eden Tâfnâ Antlaşması imzalandı (30 Mayıs 1837). Fakat bu antlaşmadan sonra Fransızlar batıdaki kuvvetlerini doğuya naklederek Ahmed Bey'in denetiminde bulunan Kostantine şehrini ele geçirdiler (13 Ekim 1837).

1839'da Emîr Abdülkâdir, Tâfnâ Antlaşması'na aykırı olarak ülkeye çok sayıda asker getiren Fransızlar'a karşı cihad ilân etti. Ancak savaşın yeniden başlaması üzerine genel valiliğe getirilmiş olan General Bugeaud'nun kumanda-

sındaki Fransız kuvvetleri Abdülkâdir'in elinde bulunan şehirleri işgale yöndiler ve dört yıl içinde Medye, Milyâne, Şerşâl, Bûgar, Tilimsân, Tagdempt, Maas-ker, Saïde ve Zimâle'yi ele geçirdiler. Emîr Abdülkâdir Fas Sultanı Abdurrahman'a sığınarak onun yardımını sağladysa da İssi Savaşı'nda Fransızlar'a yenilen (14 Ağustos 1844) Fas sultanı imzaladığı Tanca Antlaşması'yla (10 Eylül 1844) Emîr Abdülkâdir'e yardım etmemeyi ve onu topraklarında barındırmamayı kabul etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Emîr Abdülkâdir gerilla savaşı başlattı. Bu arada Muhammed b. Abdullah adlı mahallî bir idareci de halkı ayaklandırdı, fakat işgal kuvvetleri karşısında başarılı olamadı. Fransızlar isyanı bastırdılar ve Emîr Abdülkâdir ile Muhammed b. Abdullah'ı teslim olmaya mecbur ettiler (23 Aralık 1847). Ardından Ahmed Bey de teslim alınınca (1848) ülkenin büyük bölümü Fransız kuvvetlerinin denetimi altına girmiş oldu. Bu savaşlarda pek çok köy yok edilirken binlerce kişi çatışmalar sırasında öldürüldü, birçok insan da açlıktan öldü. Dağlık Kabîliye (Bilâdü'l-kabâil) bölgesinin 1853, 1854 ve 1857'deki seferler sonunda işgal edilmesiyle Fransa'nın Cezayir'i işgal hareketi büyük ölçüde tamamlandı. Fakat zaman zaman özellikle zâviye şeyhleri liderliğindeki ayaklanmalar devam etti.

Fransızlar halkın mukavemetini kırmak için askerî, siyasî, dinî, kültürel, ekonomik her baskıyı deneyerek Cezayir'in İslâm-Arap kimliğini ortadan kaldırmayı hedefleyen planlar uyguladılar ve her şeyden önce Hıristiyanlığı yaymaya, Arapça'nın yerine Fransızca'yı hâkim dil haline getirmeye çalıştılar. Halka ait mülkleri tasfiye etmeye, vakıflara ve kendilerine mukavemet eden kabilelerin topraklarına el koymaya başladılar. Bunların yanı sıra ülkenin en güzel yerlerine Avrupalılar'ı yerleştirerek sömürge yerleşim birimleri oluşturmaya gayret ettiler. İlk sömürge birimleri Cezayir şehri çevresinde kuruldu ve Bûfârîk'te resmî sömürge teşkilâtı organize edildi (1836). Avrupa'dan gelen göçmenlere yerli kabilelerin ellerinden alınan araziler bedava dağıtıldığı için her geçen gün Avrupalı nüfusu artış gösterdi. 1841-1850 arasında 115.000 hektar arazi dışarıdan gelenlere dağıtıldı. 1847'de ülkedeki Avrupalılar'ın sayısı 104.000 iken 1872'de 245.000'e, 1911 yılında da 752.000'e yükseldi. Aynı şekilde ellerindeki arazinin miktarı da 1860'ta 365.000, 1930'da ise 2.345.000 hektarı buldu.

Fransızlar 1830-1870 yılları arasında Cezayir'i, "Arap Büroları" denilen teşkilâtın icra ettiği baskı ve zulüm esasına dayanan bir askerî idare ile yönettiler. 1848 Fransız anayasasına göre Cezayir sömürgesi üç eyalete ayrıldı ve Paris'ten tayin edilen bir genel vali tarafından idare edildi. Arap Büroları, ülkeyi kumandanların veya bizzat III. Napolyon'un yayımladığı ve eski Roma senatosunun kararlarına özenilerek "Sénatus consulte" diye adlandırılan fermanlarla yönetmek ve bu arada mülkiyeti tanzim etmek, müslüman halk için uygulanacak kanunî çerçeveyi sınırlamakla görevliydi. Bu uygulamanın temel hedefi kabileliliği ortadan kaldırıp Cezayir toplumunu parçalamak, böylece Avrupalılar'ın ülke ekonomisine hükmetmelerine imkân hazırlamaktı.

1870'te sivil idareye geçirilen Cezayir Paris'teki İçişleri Bakanlığı'na bağlandı. Askerî idarenin kalkmasının ardından Muhammed el-Mukrânî'nin liderliğinde toplanan 200'e yakın kabile, hemen hemen ülkenin tamamına yayılan bir ayaklanma başlattı (1871). Özellikle Rahmâniyye tarikatı mensuplarının önemli rol oynadıkları bu isyan hareketi yer yer devam ederken 1881'de de Sîdî Şeyh liderliğindeki kabileler ayaklandılar. Sömürge yönetimi bu ayaklanmaları ancak 1884'te, uyguladığı kanlı yöntemlerle binlerce kişiyi öldürerek bastırabildi. Yargı organlarının ilga edildiği, temel hak ve hürriyetlerin ortadan kaldırıldığı ve "yerli kanunu" (code de l'indigénat) denilen zulüm kanunlarının uygulandığı bu dönem 1919'a kadar devam etti. Bu süre içinde Fransızlar Cezayir'de tabakalara ayrılmış bir toplum ve ikili bir ekonomi modeli meydana getirerek ülkedeki çoğu Fransız kökenli Avrupalılar'ın lehine gelişecek bir yapı oluşturmaya çalıştılar. Cezayir bütçesine kendi çıkar-

ları doğrultusunda hükmederek maliye ile ilgili heyetleri baskı altına aldılar ve tam yetkili yeni belediyeler kurdular. Cezayirli'lerin karşı karşıya kaldığı ekonomik sıkıntı ve özellikle ağır vergi yükü binlerce kişiyi yurdundan etmiş, ya doğrudan göçe ya da iş bulmak için Fransa'ya gitmeye mecbur bırakmıştır; bu maksatla yurt dışına gidenlerin sayısı 1954 yılında 212.064'e ulaşmış bulunuyordu.

Sömürge yönetiminin uyguladığı siyasî, ekonomik ve sosyal baskı politikası küçük bir iş birliği azınlığın dışında Cezayirli'lerin büyük kısmını fakirleştirerek ikinci sınıf vatandaş haline getirmiş ve bu durum I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren sömürge yönetimine karşı Cezayir millî hareketinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Cezayirli milliyetçilerin siyasî taleplerini dile getirmeye başlamaları I. Dünya Savaşı sonrasına rastlar. Emîr Abdülkâdir'in torunu Emîr Hâlid önderliğinde 1920 yılında kurulan Jeune Afrique adlı milliyetçi ve reformcu teşkilâtın başlıca hedefi haklar ve vazifeler konusunda eşitliğin sağlanması, ülkenin İslâmî kimliğinin korunması, yerli halka seçimlere katılma ve Fransız parlamentosuna temsilci gönderme hakkının tanınması idi. Bu teşkilât Emîr Hâlid'in üç yıl sonra yurt dışına sürülmesi sebebiyle faaliyetlerinde başarılı olamadı ve dağıldı; fakat bağımsızlık ve eşitlik düşüncesinin gelişmesinde etkili oldu. Bunun ardından Fransa'daki Cezayirli işçilerin 1926'da Mesâli el-Hâc'ın başkanlığında kurdukları Necmetü şimâli İfrîkiyye de (Etoile Nord Africaine) benzer siyasî taleplerin dile getirilmesinde önemli rol oynadı; ancak o da uzun ömürlü olmadı ve 1929 yılında kapatıldı. Aynı yıl onun yerine el-İttihâdü'l-vatanî li-müslimî şimâli İfrîkiyye (l'Union Nationale des Musulmanes Nord-

Abdülkâdir el-Cezâirî'nin 23 Aralık 1847'de Fransızlar'a teslim olusunu gösteren A. Régis'in bir tablosu (Chantilly Müzesi)

Africaines) adıyla başka bir teşkilât kuruldu. Bu teşkilât 1937'de Hizbû's-şabi'l-Cezâirî'ye (Parti populaire Algérien) dönüştü. Fakat temel amacı Cezayir'in tam bağımsızlığı olan bu parti de pek fazla bir etkinlik gösteremedi. II. Dünya Savaşı sırasında dağıldı. Aynı yıllarda, Cem'iyetü'l-ulemâi'l-müslimîn'in (1931) kurucusu ve başkanı Abdülhamîd b. Bâdis güçlü bir millî kültür hareketi başlatarak Cezayir'de bir millet oluşturmak ve müslüman halkı Avrupalılar'la eşit haklara sahip kılmak için mücadele etti; ancak bu hareket de İbn Bâdis'in 1940'ta vefatı üzerine sonuçsuz kaldı. Daha ılımlı bir çizgide yer alan Ferhad Abbas, II. Dünya Savaşı yıllarındaki gelişmelerde önemli rol oynadı. Müslümanlara Fransız vatandaşlık hakkının verilmesini savunan Ferhad Abbas, yirmi sekiz müslüman temsilciyle birlikte imzaladığı el-Beyânü'l-Cezâirî (Manifeste Algérien: Cezayir Bildirisi) ile Cezayir'deki müslümanların Avrupalı azınlıkla eşitliğini ve hürriyetlerinin güvence altına alınmasını istedi. 1946'da İttihâdû ensârî'l-beyânî'l-Cezâirî'yi (Union Pour la Défense du Manifeste Algérien) kuran Ferhad Abbas ülkesinde demokratik hakların gelişmesinde etkili oldu.

II. Dünya Savaşı'nda önemli rol oynayan Cezayir, 8 Kasım 1942'de İngiliz-Amerikan kuvvetlerinin Kuzey Afrika çıkarmasına sahne oldu ve Cezayir şehri Fransa geçici hükümetinin merkezi haline geldi. 3 Haziran 1943'te kurulan Fransız Millî Kurtuluş Komitesi'nin de (Comité de la Libération Nationale Française) yerleştiği Cezayir şehri 1944 sonuna kadar Fransa'nın başşehirliğini yaptı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Cezayirli-lerin durumunda ciddi iyileştirmelerin yapılmaması, ekonominin kötüye gitmesi ve savaş yıllarında halkta uyanan bağımsızlık eğilimlerinin şiddetle bastırılmak istenmesi, kurtuluş mücadelesinin yavaş yavaş su yüzüne çıkmasında etkili oldu. Nazi Almanyası'nın yenilmesini ve savaşın bitmesini Cezayir'de sömürgecilik de sona ermesi yolunda bir merhale olarak gören milliyetçilerin 5 Ağustos 1945'teki törenlerde Cezayir bayrağı taşımaları üzerine Fransızlar'ın silâhlı müdahalede bulunmaları, binlerce kişinin (Fransızlar'a göre 15.000, Arap kaynaklarına göre 45.000) ölümüne ve aralarında Mesâlî el-Hâc gibi önderlerin de bulunduğu kitlelerin tutuklanmasına yol açtı. Hiçbir sömürge idaresinin göstermeye cesaret edemediği bu korkunç vah-

şet, Cezayirli-lerin sömürgecilere olan güvenini tamamen ortadan kaldırdı ve ilişkilerin had safhada gerginleşmesine sebep oldu. Bu olaylardan sonra pek çok Cezayirli tutuklanırken siyasî örgütler de kapatıldı. Ferhad Abbas ve diğer ileri gelenlerce imzalanan bildiriye olumlu cevap verilmemesi, halkın eşitliği ve hürriyeti konusunda herhangi bir ilerleme kaydedilmemesi Cezayir millî hareketinin giderek gelişmesinde etkili rol oynadı. 20 Eylül 1947 tarihinde Fransa'nın Cezayir için kabul ettiği yeni statü çerçevesinde bazı iyileştirmeler yapılmakla birlikte genel valinin her şeye hâkim konumunun devam etmesi ve Cezayirli yerli halka fazla bir yetki verilmemesi, bağımsızlık isteklerinin daha da canlı hale gelmesine sebep oldu. Bu statü ile müslümanlara Fransız vatandaşı olma hakkının tanınması, onlar için bir iyileştirme değil birtakım bahanelerle daha kolay hapse atılmalarına imkân veren bir uygulama oldu. Savaştan sonra Fransa'nın sömürgelerini elde tutması amacıyla oluşturulan Fransız Birliği'ne (L'Union Française) alınan Cezayir'de müslümanların ve Avrupalılar'ın ayrı ayrı temsil edildikleri bir meclis kurulduysa da bu meclis halkın bağımsızlık ve hürriyet isteklerine cevap vermekten çok uzaktı. Kasım 1946'da, o yıl genel afra hapisten çıkan Mesâlî el-Hâc'ın önderliğinde Hareketü'l-intisâr li'l-hürriyyeti'd-dimokrâtiyye (Mouvement Pour le Triomphe des Libertés Démocratiques: MTLD) adıyla bir örgüt kuruldu. Hizbû's-şabi'l-Cezâirî'nin bir bakıma devamı niteliğinde olan bu örgütün bünyesinde bir de el-Munazzamatü'l-hâssa (Organisation Spéciale) adlı gizli bir birim teşkil edildi ve bu örgütte yer alan Hüseyin Âyt Ahmed, Ahmed b. Bellâ ve Muhammed Haydar gibi kişiler kurtuluş mücadelesinde önemli rol oynayan isimler oldular.

1948-1952 yılları ayaklanmaya hazırlık dönemi oldu. Fransa'nın kendi arzusuyla Cezayir'den vazgeçmeyeceğini anlayan toplumun bütün kesimleri düşmana karşı güçlerini birleştirdiler. Hareketü'l-intisâr, silâhlı mücadeleyi başlatmak amacıyla Mart 1954'te el-Munazzamatü'l-hâssa'yı lağvederek Munazzamatü'l-icneti's-sevriyyeti li'l-vahde ve'l-amel (Comité Revolutionnaire d'Unité et d'Action: CRUA) adıyla yeni bir gizli teşkilât kurdu. Bu teşkilât ülkeyi altı askerî vilâyete bölerek her birine buradaki ayaklanmayı ve mücadeleyi yürütecek birer kumandan tayin etti. Hazırlıkların

tamamlanmasından sonra 1 Kasım 1954 tarihinde silâhlı mücadele başlatıldı. Avres ve Kabiliye'de başlayan ve ülkeyi bağımsızlığa götürecektir olan silâhlı kurtuluş mücadelesi kısa zamanda bütün ülkeye yayıldı. Sömürgecilere karşı kurtuluş savaşı veren bütün birlikler Ceşû tahrîri'l-vatanî (L'Armée de Libération Nationale: ALN) adını alırken Munazzamatü'l-icneti's-sevriyyeti li'l-vahde ve'l-amel de bu mücadelenin siyasî örgütü haline gelerek Cezayir'deki bütün vatanseverlerin yer aldığı Cebhetü't-tahrîri'l-vatanî'ye (Front de Libération Nationale: FLN) dönüştü.

Fransa, bağımsızlıklarına kavuşmak amacıyla silâha sarılmış olan Cezayirli-lerin ayaklanmasını bastırma için barbarca bir kıyım politikasına yönelerek görülmemiş askerî tedbirler aldı. Olağan üstü durumun ilân edilmesinden (28 Ağustos 1955) sonra buraya yüz binlerce asker yığıldı. Ayaklanmayı bastırma için Fransız donanması, hava ve kara kuvvetleri seferber edildi. Hatta bir NATO birliği dahi bu iş için kullanıldı. Cezayir'e silâh ve yardım gelmesini önlemek amacıyla Batı Akdeniz'de korsanlığı andıran bazı tedbirleri yürürlüğe koymakta tereddüt etmeyen Fransa hava trafiğini de denetliyordu. Fransız kuvvetleri şehir merkezlerinde kısmen duruma hâkim olmakla birlikte taşrada pek başarı gösteremediler ve siyasî, idarî, sosyal alanlarda yeni düzenlemeler yapmaya mecbur kaldılar. Ne var ki artık Cezayir halkını bağımsızlık dışında hiçbir şey tatmin etmiyordu. Bütün Batı ülkeleri Fransa'ya destek verirken Arap ülkeleri ile Asya-Afrika devletleri Cezayirli-lerin yanında yer aldı. Kurtuluş savaşı sürerken 19 Eylül 1958'de Kahire'de toplanan Cezayirli-lerin ileri gelenleri bağımsız Cezayir Cumhuriyeti'ni ilân ederek Ferhad Abbas'ın başkanlığında bir geçici hükümet kurdular. Kurtuluşu kadar yurt dışında kalan geçici hükümet önce Kahire'de, sonra Tunus'ta faaliyetlerini sürdürdü. Geçici hükümeti başta Arap ülkelerinin tamamı olmak üzere Asya ve Afrika devletlerinin birçoğu ile Doğu bloku tanırken Batı'dan tanıyan çıkmadı. NATO üyesi tek müslüman devlet olan Türkiye de Cezayir Cumhuriyeti geçici hükümetini savaşın son anlarına kadar tanımamış ve bu politikasıyla Cezayir'deki kurtuluş savaşını resmen en son destekleyen devletlerden biri olmuştur. Birleşmiş Milletler'deki Cezayir görüşmelerinde de genel hatlarıyla Fransa'nın

lehine bir tutum takınmıştır. Ancak Türkiye, o yıllarda Kıbrıs konusunda izlediği politika ile kendi içinde çelişmemek için bir taraftan resmen Batı'dan yana tutum takınırken bir yandan da Cezayir'e askerî yardım sağlamıştır. 17 Kasım 1957'de Libya üzerinden Cezayir'e bir şilep dolusu silâh gönderilmiş, ayrıca Türk kamuoyu da Cezayirîliler'in yanında yer almıştır.

1958'de Fransa'da iktidara gelen General Charles de Gaulle, Cezayir'i elde tutabilmek için Cezayirîliler'e bazı yeni haklar veriyse de Ceyşü tahrîri'l-vatanî'yi mücadeleden vazgeçirmeyi başaramadı. 16 Eylül 1959'da yaptığı bir konuşmada ise Cezayirîliler'e kendi geleceklerine karar verme hakkının tanınacağını açıklaması heyecan yarattı ve milliyetçilerin yetersiz buldukları karara ülkedeki Avrupa kökenliler karşı çıktılar. 1960 yılında milletlerarası câmiadaki gelişmeler Fransa'nın aleyhine, Cezayirîliler'in ise lehine oldu. Afrika'daki sömürgelelerin birbiri ardından bağımsızlıklarını kazandıkları bu ortam içerisinde Cezayir'i elde tutamayacağını anlayan Fransa, milliyetçi liderlerle görüşmeleri başlatmaya hazır olduğunu açıkladı (14 Haziran 1960). Fransa'nın Melun şehrinde yapılan (Temmuz 1960) ilk görüşmelerde bir sonuca varılamaması Cezayir'de tekrar gösterilere ve yeni olayların çıkmasına sebep oldu. Bir yıl kadar sonra (20 Mayıs 1961) Fransa görüşmelere yeniden başlamak zorunda kaldı ve önce Evianles-Bains'de, arkasından da Lugrin'de çok tartışmalı geçen toplantılar yapıldı. Bu arada Millî Kurtuluş Cephesi'nde (Cebhetü't-tahrîri'l-vatanî) anlaşmazlıklar baş gösterdi ve bir sonuç alınmadan dağılan Trablus toplantısından (Ağustos 1961) sonra geçici hükümetin başına sosyalist eğilimli Yûsuf b. Hadde getirildi. Fransızlar'la yapılan görüşmeler 1962 başında tekrar Evianles-Bains'e kaydı ve 18 Mart 1962'de antlaşma ile sona erdi; ertesi gün de taraflar arasında ateşkes yürürlüğe girdi. Evianles-Bains antlaşmalarına göre yapılacak referandumda halkın onaylaması şartıyla Fransa Cezayir'in bağımsızlığını tanıyacaktı ve Messûlî-Kebîr'deki deniz üssü hariç üç yıl içinde kuvvetlerini geri çekecekti. İki devlet arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkiler devam edecek, Fransa Cezayir'e üç yıl süreyle ekonomik yardımda bulunacaktı. Antlaşma ile Cezayir'deki Avrupalılar'a üç yıl içerisinde isterlerse bu ülkenin vatandaşı olma hakkı ve-

riliyor, ayrıca kültürel ve dinî hakları da güvence altına alınıyordu.

Cezayir'deki Avrupalılar'ın "aşırıları" denilen önemli bir kısmı Evianles-Bains antlaşmalarını kabul etmeyerek yer yer ayaklanıp (23 Mart 1962) çeşitli olaylar çıkardılarsa da bir neticeye varamadılar; sonuçta Fransa'ya ve İspanya'ya kaçmak zorunda kaldılar. Birkaç ay içerisinde Cezayir'i terkeden Avrupalılar'ın sayısı yarım milyonu geçti. 1 Temmuz 1962 tarihinde yapılan referandumda halkın % 91'i bağımsızlık lehinde oy kullandı ve böylece Cezayir, 1 milyonu aşkın müslümanın hayatına mal olan millî mücadele sonunda yeni bir devlet olarak milletlerarası câmiaya katıldı.

Bağımsızlığın ilân edilmesi üzerine iktidarı devralan Cezayir Cumhuriyeti geçici hükümeti içinde kısa sürede bölünmeler ve özellikle Yûsuf b. Hadde ile Ahmed b. Bellâ taraftarları arasında çatışmalar baş gösterdi. 20 Eylül'de toplanan kurucu meclis ilk Cezayir hükümetinin başkanlığına, 1956 yılından beri tutuklu olup Evianles-Bains antlaşmaları ile serbest bırakılan Ahmed b. Bellâ'yı, Millî Kurtuluş Cephesi'nin başına M. Haydar'ı ve Savunma bakanlığına da Genelkurmay Başkanı Albay Hûvârî Bûmedyen'i getirdi (29 Eylül 1962).

İdarede ve çeşitli kuruluşlarda görevli Avrupalı uzman personelin ülkeden ayrılması fabrikalarla atölyelerin kapanmasına, idarî mekanizmanın ve ekonominin ciddi sarsıntı geçirmesine sebep oldu. Kasım 1962'de bütün siyasî partilerin kapatılması ve her türlü örgütün kendisine bağlanmasıyla yeni bir şekil kazanan Millî Kurtuluş Cephesi, Cezayir'in tek meşrû partisi ve etkin siyasî gücü hüviyetiyle bağımsızlık mücadelesinde olduğu gibi bağımsızlık sonrasında da son derece önemli roller üstlendi. 13 Ekim 1963 tarihinde yapılan referandumla yeni anayasa kabul edilirken Ahmed b. Bellâ da beş yıl için devlet başkanlığına seçildi. Bu anayasa ile kurulan tek partiye dayalı sosyalist sistem tabii kaynakları, ulaştırma vasıtalarını ve önemli ekonomik kuruluşları devletleştirmekle işe başladı. Fakat sekiz yıl devam eden ve 1 milyondan fazla insanın ölümüne, 500.000 Cezayirli'nin Tunus ve Fas'a sığınmasına, 2 milyona yakın nüfusun evsiz kalmasına, pek çok kamu binasının ve ekonomik kuruluşun yıkılmasına yol açan kurtuluş savaşının yaralarını sarma zorlukları yaşanırken Ekim 1963'te sınır anlaşmazlığı yüzün-

den Fas ile çatışmanın patlak vermesi, yönetimi hem içeride hem dışarıda çok güç durumda bıraktı. Artan ekonomik ve sosyal meselelerin yanı sıra iktidarı elinde tutan grubun arasında bölünme meydana gelmesi, Ahmed b. Bellâ'nın Savunma Bakanı Bûmedyen tarafından askerî bir darbe ile görevden uzaklaştırılması sonucunu doğurdu (19 Haziran 1965).

Bûmedyen önce 1963 anayasasını yürürlükten kaldırarak meclisin çalışmalarını askıya aldı (10 Temmuz) ve böylece anayasasız bir dönem başlamış oldu. Ülkeyi yirmi altı üyeli bir devrim konseyi ile yöneten Bûmedyen 1967 yılında bir darbe teşebbüsünü bastırdıktan sonra ülkenin tek yöneticisi durumuna geldi ve rejimi de tam otoriter şekle soktu. Ekonomiyi sosyalist esaslar üzerine oturtmaya çalışan Bûmedyen 1971'de bir sosyalist devrim yaptı ve Fransa ile ilişkilerin bozulması pasasına petrol sanayisini millileştirdi. Ardından tarım devrimi başlatarak özel mülkiyeti ve ticareti kolektifleştirmeye çalıştı; fakat bu devrim halk arasında huzursuzluklara yol açtı. Tam bir keyfî yönetim kuran Bûmedyen bürokratik engeller, tek parti sisteminin donukluğu, ekonomik reformların başarısızlığa uğraması, tarihin zorladığı halktan gelen bir istek olmasına rağmen Araplaştırma projesinin uygulanmasındaki yetersizlikler sebebiyle başarı kazanamadı. Özellikle dindar çevreler tarafından dile getirilen çeşitli taleplere başta kayıtsız kalkan Bûmedyen daha sonra bunları dikkate almaya mecbur oldu. 19 Haziran 1975 tarihinde yaptığı konuşmada yeni meclis için seçimlerin yapılacağına söz verdi. 22 Kasım 1976'da yapılan referandumla başkanın yetkilerini daha da artıran yeni bir anayasanın kabul edilmesinden sonra kısa aralıklarla kumar yasaklandı, hafta tatili cuma gününe çevrildi ve ardından seçimler yapıldı. Fakat bu tavizler toplumda Bûmedyen yönetiminin başarısızlığını gizlemeye ve halkın memnuniyetsizliğini örtmeye yetmedi. Dindar kesim onun sosyalist ilkelere dayalı rejimi-ne karşı çıkmaya devam etti. Sovyet blokuyla yakın ilişkiler kuran ve Bağlantısızlar Hareketi'nin başlıca liderlerinden biri haline gelen Bûmedyen 27 Aralık 1978 günü öldü.

Devlet başkanlığına 7 Şubat 1979 tarihinde Şadlî b. Cedîd seçildi. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal meseleleri halletmeye çalışan Şadlî b. Ce-

dîd'e petrol fiyatlarının yükselmesi yaradım ettiyse de güçlükleri aşması mümkün olmadı. Özellikle 1986'dan itibaren giderek büyüyen ekonomik sıkıntıyı parti ve bürokratik düzenlemeler yoluyla çözmek istedi; fakat bu çabalar sosyal, ekonomik ve kültürel yıkımlara yol açtı. Esasında Bümedyen'in çizgisini sürdürmek isteyen Şadlı b. Cedîd, iktidarının ilk yıllarında 1980'lerin başından itibaren hızlanan İslâmî akımlar karşısında tarafsız kalmakla birlikte 1982'de dindar muhalefeti ezmeye yöneldi ve önde gelenleri tutuklatarak harekete karşı baskı politikası uygulamaya başladı. Fakat bu durum Ekim 1988'de ülkenin büyük şehirlerinde halkın ayaklanmasına ve çıkan çatışmalarda yüzlerce kişinin ölmesine sebep oldu. Bu olaylar üzerine Şadlı b. Cedîd muhalefete büyük tavizler vermek zorunda kaldı ve öncelikle o güne kadar yürürlükte olan tek parti rejimine ve sosyalist ekonomiye son verdi. Ardından 1989 yılında bir dizi ekonomik ve siyasî reform yapıldı. 23 Şubat'ta sosyalizme ilişkin ifadelerden arındırılan ve siyasî çoğulculuğu öngören yeni anayasa, 2 Temmuz'da da çok partilliliğe izin veren yeni siyasî örgütlenme kanunu ile seçim kanunu kabul edildi. Yeni kanunla din ve dil temeline dayalı programlara sahip partilerin kurulması yasaklanırken seçim kanunuyla da seçim bölgelerine % 10'luk bir baraj getirildi.

Çok partili hayata geçişi sağlayan kanunların kabulünden sonra ülkede çok sayıda siyasî parti doğmaya başladı ve Eylül 1989'da yapılacak olan mahallî seçimler Haziran 1990'a ertelendi. Şeriata dayalı bir İslâm devleti kurmayı amaçlayan Abbâs Medenî ve Ali Belhâc'in önderlik ettiği İslâmî hareket, İslâmî Selâmet Cephesi (el-Cebhetü'l-İslâmiyye li'l-in-kâz; Front Islamique du Salut: FIS) adı altında bir parti ile siyasî hayata katıldı. 1980'den beri ülke dışında bulunan Ahmed b. Bellâ ve Âyt Ahmed gibi eski siyasî liderlerin Cezayir'e dönmelerine izin verilmesiyle demokratikleşme yolunda önemli adımlar atıldı. 12 Haziran 1990 tarihinde ilk defa birden çok siyasî partinin katıldığı belediye ve il genel meclisi seçimleri yapıldı. Bazı partilerin hükümetin tavrını protesto etmek için katılmadıkları bu seçimlerde İslâmî Selâmet Cephesi oyların % 56'sını alarak büyük bir zafer kazandı ve kırk iki ilden yirmi sekizinin yönetimini elde etti. İslâmî Selâmet Cephesi'nin bu beklenme-

dik zaferi 1962'den beri iktidarı tek başına elinde tutan Millî Kurtuluş Cephesi içinde bölünmelere yol açarken Batı kamuoyunda da büyük bir şaşkınlığa sebep oldu. Mahallî seçimlerin ardından İslâmî Selâmet Cephesi lideri Abbâs Medenî, millî meclisin derhal feshedilerek genel seçimlerin bir an önce yapılmasını istedi. Şadlı b. Cedîd önce muhalefetin bu isteklerine kayıtsız kaldıysa da çeşitli huzursuzlukların baş göstermesi üzerine genel seçimlerin 27 Haziran 1991 tarihinde yapılacağını açıkladı. Ancak ülkede giderek kötüleşen ekonomik ve sosyal şartlar altında iktidardaki Millî Kurtuluş Cephesi'nin seçimleri kaybedeceğine ve İslâmî Selâmet Cephesi'nin kazanacağına kesin gözüyle bakılırken genel seçimlerden bir ay önce, hükümetin baskılarını protesto etmek ve Şadlı b. Cedîd'in istifasını istemek amacıyla muhalefetin başlattığı genel grev ülkede büyük karışıklıklara yol açtı ve Batı'nın da desteğiyle duruma el koyan ordu seçimleri bilinmeyen bir tarihe ertelerken İslâmî Selâmet Cephesi'nin liderlerini tutukladı ve böylece ülkedeki demokratikleşme süreci ağır bir darbe aldı. Ülkede giderek daha da kötüleşen ekonomik ve sosyal şartların iyileştirilmesi için hiçbir önemli başarı gösteremeyen yönetim, muhalefetten gelen isteklere daha fazla kaygısız kalamayarak 26 Aralık 1991'de, ülke tarihinde ilk defa çok sayıda siyasî partinin katılımıyla genel seçimlerin birinci turunun yapılması kararını aldı. İktidardaki Millî Kurtuluş Cephesi, Âyt Ahmed'in liderliğindeki Sosyalist Güçler Cephesi (Front de Forces Socialistes) ve Abdülkâdir Hasenî başkanlığındaki İslâmî Selâmet Cephesi'nin yanı sıra çok sayıda başka küçük partinin de katılımıyla yapılan genel seçimlerin birinci turunda İslâmî Selâmet Cephesi büyük bir başarı göstererek oyların çoğunu aldı. Otuz yıldan beri iktidarda bulunan Millî Kurtuluş Cephesi'nin hiçbir varlık gösterememesi Batı'da büyük şaşkınlık yaratırken Sosyalist Güçler Cephesi bazı bölgelerde mevzî başarılar kazandı.

Seçimlerin birinci turundan İslâmî Selâmet Cephesi'nin zaferi çıkması ve 16 Ocak 1992'de yapılacak ikinci tur seçimleri sonunda iktidarı ele almasının kesinlik kazanması, Cezayir'de Batı yanlısı laik çevrelerde ve Batı'da ciddi bir endişeye sebep oldu. Bu arada ikinci tur seçimlerinin yapıp yapılmayacağı tartışılmaya başlandı. Seçimlere dört gün kala

Cumhurbaşkanı Şadlı b. Cedîd istifa etti ve yetkilerini yeni oluşturulan yüksek devlet komitesi üstlendi. Komitenin başkanlığına yirmi sekiz yıldır yurt dışında bulunan Muhammed Bûdiyâf getirildi. Bûdiyâf'ın başkanlığındaki yüksek devlet komitesi olağan üstü hal ilân ederek seçimleri iptal etti ve İslâmî Selâmet Cephesi taraftarlarını tutuklatmaya başladı. Abdülkâdir Hasenî'nin de aralarında bulunduğu binlerce tutuklunun Sahrâ'daki toplama kamplarına kapatıldığı ve burada çok kötü şartlarda bulunduğu haberleri alınmaktadır. Camilerde siyaset yapılmasını yasaklayan yüksek devlet komitesi, buralardaki İslâmî Selâmet Cephesi yanlısı imamların görevlerine son vererek kendi taraftarlarını görevlendirdi. Camilerin askerî kontrol altına alınmasını protesto eden halkın camilere gitmediği gözlemlendi. Diğer taraftan yüksek devlet komitesinin uygulamalarına ve seçimleri iptal etmesine karşı çıkan İslâmî Selâmet Cephesi yanlılarıyla hükümet kuvvetleri arasında ülkenin çeşitli şehirlerinde meydana gelen çatışmalarda 100'den fazla kişi hayatını kaybederken yüzlercesi de yaralandı. Cezayir'de açıkça İslâmî Selâmet Cephesi'ne karşı düzenlenmiş olduğu anlaşılan bu komplolara ne Batı ülkeleri ne de diğer İslâm ülkeleri yöneticileri bir tepki gösterdi. Sadece bazı İslâm ülkelerindeki birtakım cemaatler bu olayları protesto ederken Batı ülkelerinin Cezayir'deki demokratikleşme hareketi karşısında takındıkları tavrın bir çifte standart olduğu herkesçe görüldü.

Seçimlerdeki başarısızlığı sebebiyle Millî Kurtuluş Cephesi'nin yönetim kurulu istifa ederken yüksek devlet komitesi İslâmî Selâmet Cephesi'ni Mart 1992'de kapattığını açıkladı. Sahrâ'daki kamplarda tutuklu bulunanlardan bazıları serbest bırakılırken İslâmî Selâmet Cephesi'nin ileri gelenleri idam talebiyle yargılanmaya başlandı (Haziran 1992). 16 Ocak 1992'den bu yana yüksek devlet komitesi başkanlığını yürüten M. Bûdiyâf'ın 29 Haziran 1992 tarihinde Annâbe şehrinde bir konuşma sırasında komuta subaylarından biri tarafından öldürülmesi ülkede siyasî istikrarsızlığı ve belirsizliği artıran temel gelişmelerden biri oldu. Kısa süren görevi sırasında devlet içindeki yolsuzluklara karşı yürüttüğü mücadelede hayatından olduğu öne sürülen Bûdiyâf'ın yerine, yüksek devlet komitesi üyesi Ali Kâfi başkanlığa getirildi.

BİBLİYOGRAFYA :

C. Th. Stanford, *About Algeria*, London 1912, s. 122-147; Ercüment Kuran, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, İstanbul 1957; *De L'ALN à L'ANP*, Alger 1974; Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1975, s. 142-170; *Algeria A Country Study* (ed. H. D. Nelson), Washington 1978, s. 27-69; J. M. Abu'n-Nasr, *A History of the Maghrib*, Cambridge 1980, s. 236-258, 316-341; Hocine Ait Ahmed, *Mémoires d'un Combattant L'Esprit d'in dependance 1942-1952*, Paris 1983; Bessâm el-Aselî, *el-Mücâhidüne'l-Cezâ' iriyüün*, Beyrut 1986; Rachid Tlemcani, *State and Revolution in Algeria*, Colorado 1986; N. C. Chatterji, *History of Modern Middle East*, New Delhi 1987, s. 182-199, 271-274, 511-518; "Algeria", *The Middle East and Nord Africa 1988*, London 1987, s. 269-278; "Algerie", *Le Grand Robert des noms prapres*, Paris 1987, I, 70-74; D.-M. Frémy, *Quid 1991*, Paris 1991, s. 866-871; A. Martel, "Note Sur L'Historiographie de L'Insurrection Algerienne de 1871", *Les Cahiers de Tunisie*, XXIV/93-94 (1976), s. 69-84; "Algeria, Subjugation and Resistance", *Arabia*, sy. 7, London 1982, s. 8-19; H. Roberts, "Radikal İslamcılık ve Cezayir", *Dünya ve İslam*, sy. 1, İstanbul 1990, s. 65-92; Muhammed Amireş, "Cezayir'de İslâmî Kurtuluş Cephesi (FIS) (1988-1991)", a.e., sy. 9 (1991), s. 75-84.

DAVUT DURSUN

III. KÜLTÜR VE MEDENİYET

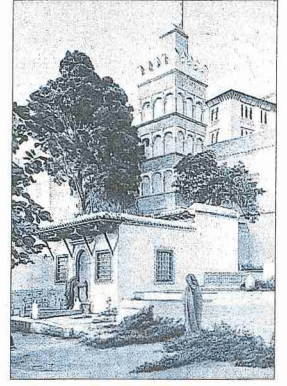
1. Dinî Hayat, Mezhepler, Tasavvuf ve Tarikatlar. Cezayir'in eski sakinleri (Berberiler) bazı tabiat varlıklarıyla öküz, keçi gibi bir kısım hayvanları kutsallaştırmışlar, onları ilâhî semboller kabul etmişler ve onlara kurbanlar kesmişlerdir. Milattan önce 2000'li yılların sonunda Fenikeliler'in gelmesiyle onların dinî inançları yaygınlık kazanmıştır. Daha sonra Filistin'den Afrika'ya doğru başlayan ilk göçlerle birlikte (m.ö. yaklaşık 588 yılında) Yahudilik ortaya çıktı. Yahudilik İslâm fetihleri başlayınca kadar bazı cemaatlere münhasır kaldı ve halk ara-

sında daha çok putperestlik yaygınlaştı. I ve II. yüzyıllarda ise Hıristiyanlık yayılmaya başladı. Bununla birlikte Hıristiyanlık Cezayir'de, Romalılar döneminin sonlarından itibaren ve Vandallar'la Bizanslılar dönemlerinde, V-VII. yüzyıllarda mezhep savaşları sebebiyle, özellikle teslîs akidesini reddeden Arius mezhebinin yayılmasıyla parçalanmaya devam etmiştir.

İslâm fetihleriyle birlikte o güne kadar putperest olarak kalmış birçok Berberî kabilesi İslâmiyet'e girdi ve aralarında Hâricî mezhebi yayıldı (670-750). Bu durum, Tâhert'i kendilerine merkez yapan Rüstemiler Devleti (777-909) hâkimiyeti altındaki bölgelerde İbâziyye'nin yerleşmesine sebep oldu. Ağlebîler'le (800-909) olan mücadeleleri ve ardından Şii-Fâtımî Devleti'nin (909-1171) kurulması ile İbâziyye mezhebinin yayılması engellendi.

Diğer taraftan Ağlebîler döneminde İmam Sahnûn (ö. 240/855) ve öğrencilerinin gayretleriyle Mâlikî mezhebi yayıldı; Mu'tezile, Hanefî, Zâhirî ve Şâfiî mezheplerine karşı üstünlük sağlayarak bölgeye yerleşti. Mâlikî fakihlerinin nüfuzu XI. yüzyılın başlarından itibaren Hammâdîler ve Murâbitlar döneminde oldukça güçlendi. Muvahhidler tarafından yürütülen ıslahat ve mehdîlik hareketi de Mâlikîler'in nüfuzunu etkilememiştir.

Fakihlerin gösterdikleri gayretlerin ve Endülüs'ten gelen âlimlerin Cezayir şehirlerinde yerleşmelerinin halk arasında dinî şuurun yaygınlaşmasında çok önemli etkileri vardır. Sahil kesimlerinin Hıristiyan tehdidi altında bulunmasının ve Muvahhidler'in kurucusu Abdülmü'min el-Kümî döneminde (1130-1163) Hıristiyan ve yahudi cemaatlerin İslâm'a gir-

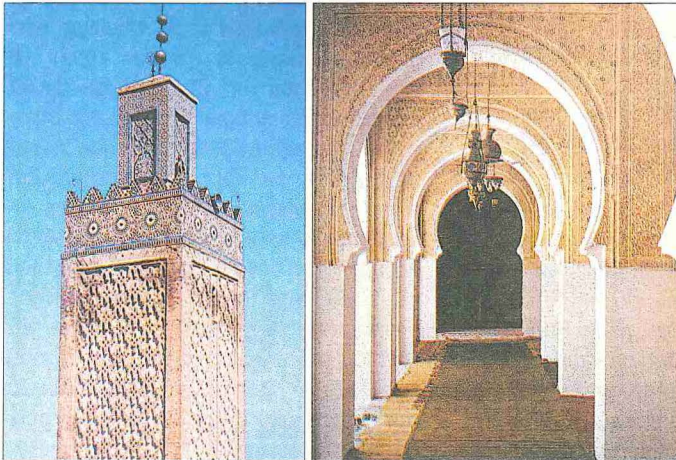
Sidi
Abdurrahman
Camii -
Cezayir

mesinin de Cezayir İslâm birliğinin tamamlanmasında rolü olmuştur.

Dinî şuurun çok güçlü olduğu bu şartlar altında tasavvuf hareketi başlamış, şehir ve köylerde yayılmıştır. Bu hareketin başında büyük velî Ebû Medyen Şuayb bulunmaktadır (VI/XII. yüzyıl). Daha sonra zâviyeler (tekkeler) şeklinde kurumlaşan bu hareket özellikle köy halkının mânevî, sosyal ve ekonomik ihtiyacını karşılamıştır. Bu bölgelerde merkezî otorite zayıf olduğundan XV. yüzyılın sonlarında zâviyelerdeki şeyhlerin nüfuzu çok arttı. Sahil kesiminde İspanyollar'a karşı durmak ve kendilerini tehdit eden Hıristiyanlık tehlikesi karşısında kurtarıcı gözyle baktıkları Türk idarecilerin desteklemek için halk onların etrafında toplandı. Bu sırada şehirlerde dinî hizmetler Mâlikî mezhebi mensuplarının yetkisi ve sorumluluğu altında idi. Bu mezhebe mensup âlimler ibadet, eğitim ve yargı ile ilgili bütün faaliyetleri yürütüyorlardı. Cezayir'de Türk hâkimiyetiyle beraber Hanefî mezhebinin güçlenmesiyle birçok hayır kurumu ve bunların gelirleri, Hanefî mescidlerine ait vakıflar Hanefî müftüler tarafından idare edilmeye başlandı. Halkın Mâlikî olan büyük çoğunluğunun dinî işlerine ise yine Mâlikî müftüler bakıyordu. Yargı ve fetva işleri de Mâlikî müftülere bırakılmıştı.

Tarikat şeyhlerinin nüfuzunun artmasıyla birlikte özellikle dağlık ve çöl bölgelerinde zâviyeler faaliyet göstermeye başlamış, bu sayede halk Kur'an okumayı, Arapça dil bilgisinin bazı esaslarını ve fikhî bilgileri öğrenmiştir. Bu durum zâviyelerin dinî ilimlerin okutulduğu kurumlar haline dönüşmesine yol açmış, bu kurumlar ise dinî hayatla ruhî hayatı bir arada yürütmüşlerdir.

Tarikatların önemi ve yayılma gücü müridlerinin sayısı ile ölçülürdü. Mürid-

Merinler
dönemine ait
Sidi Ebû
Medyen
Camii'nin
minaresi
ve içinden
bir görünüşü